

Fortuyn en de Paarse schone schijn

Enkele lessen voor Vlaanderen

► *André Mommen*

Er zou zich een rechtse trendbreuk in heel Europa manifesteren. Dat zou verklaren waarom overal rechtse populistische partijen veel kiezers achter zich verzamelen. Vooral de linkse partijen zouden daar het slachtoffer van zijn. Dat Le Pen nogal onverwacht de tweede ronde van de Franse presidentsverkiezingen haalde, had allicht meer te maken met de versnippering van het linkse electoraat, dan met zijn eigen score. Dat in het ingepolderde Nederland de paarse coalitie van sociaal-democraten en liberalen nu is weggevaagd door een populistische nieuwkomer, kwam wel als een grote verrassing. De klap hiervan zindert nog na in Vlaanderen. Welke lessen daaruit trekken?

Paars-Groen keek graag naar Nederland. Men spiegelde zich vol overgave aan het Nederlandse succesverhaal. Paars deed het sinds 1994 zo goed op zowel het materiële (toegenomen werkgelegenheid en dalende staatsschuld) als het immateriële (ethische dossiers, tolerantie) vlak, dat het "poldermodel" ook hier bewonderaars kreeg. Nederland gidsland had er in Vlaanderen een bekeerling bij gekregen. In vele opzichten spiegelde vooral de Vlaamse liberalen zich aan hun blauwe broeders in Den Haag. Karel De Gucht poogde in zijn discours de agendabouwer te worden door in de huid van Hans Dijkstal én Frits Bolkestein te kruipen. Hij zou de VLD op de rechterflank in het gareel houden. Verhofstadt meende dat hij een kruising tussen Blair en Kok was, omdat hij op de internationale podia stond. Dewael ontroppte zich als een ethicus die grif uit Nederlandse bladen als *Vrij Nederland* en *NRC Handelsblad* citeerde, als hij de zedenmeester van het correcte volk wilde zijn. De Vlaamse socialisten hingen er een beetje bij, zodat aangewezen bleven op de populistische thematiek van Steve Stevaerts gratis openbaar vervoer.

Paars-Groen had in Vlaanderen de pech dat het Vlaams Blok scoorde met het migrantenthema. Nederland kende geen vergelijkbaar fenomeen als het Vlaams Blok omdat er een schijnbare consensus was over een tolerante aanpak van de nieuwkomers. Dat verplichtte De Gucht als partijvoorzitter van de VLD om de eigen rechtervleugel de wacht aan te zeggen en niet al te veel aandacht te besteden aan de "mestkevers" van het Vlaams Blok. De VLD zou daarvoor beloond worden door een nieuwe groei in het centrum. In Nederland had de liberale VVD bewezen dat ze als "volkspartij" een kwart van het electoraat achter zich kon krijgen en allicht op termijn de grootste partij van Nederland kon worden. Haar sociale basis verbreedde immers voortdurend doordat het aantal hoger opgeleide tweeverdieners exponentieel groeide in een land dat de succesvolle oversteek naar de diensteneconomie had gemaakt en dat in enkele decennia tijd bijna compleet gesecculariseerd was. Nederland zou op termijn steeds blauwer kleuren. Paars stond hier dus model voor een groei naar meer blauw in de peilingen. Dat model moet de VLD ook hebben gecharmeerd nu men zowel bij de restanten van de Volksumie (Spirit) als bij het CD&V nog heel wat populaire dissidenten kon weglukken.

De ontzuiling, zo voorspellen alle serieuze waarnemers, moet op termijn leiden tot het afsterven van de christen-democratie als partij van de achterlijke antimoderniseerders. Nederland stond model voor die trend. In 1994 kreeg het CDA er een electorale klap waarvan deze partij vier jaar later niet kon herstellen. Voor het CDA kon men

een passend reservaat maken in het “groene hart van Nederland” waar men inmiddels met man en macht werkte aan het wegwerken van de mestoverschotten. Sommigen ginnegapten dat elke overlijdensadvertentie in de krant een kiezer minder voor het CDA betekende. Was dat in Vlaanderen ook niet het geval? Voor de SP.A was de Nederlandse PvdA het model dat men graag wilde imiteren. Paars had de PvdA groot gemaakt door nieuwe kiezers uit het gedeconfessionaliseerde centrum aan te trekken. Paars had gezorgd voor een “historisch compromis” met de liberale middenklasse en de sociaal-democratie geïnspireerd om vooral het nut van een “betuttelende overheid” in twijfel te trekken. Een “zelfstandige burger” die zijn eigen levenspad uittekent en vele reële keuzemogelijkheden heeft, zou een maatschappij voortbrengen waarin het “goed leven” was. Vandaar dat de taak van Paars ook was om de restanten van de christen-democratische gezinsideologie op te ruimen en te vertalen in een moderne wetgeving met betrekking tot de verhoudingen tussen de mensen. De ethische agenda (homohuwelijk, euthanasie, adoptieregelingen) kon op die manier worden afgewerkt zonder dat de confessionelen nog valkuilen konden graven. Dit is trouwens een agenda die Paars ook in België wil afwerken.

Ondanks acht jaar Paars is nog één confessionele peiler overeind gebleven omdat men daarvoor een grondwetswijziging nodig had. Dat is het recht op “vrijheid van onderwijs”. Vrijheid van onderwijs is een eufemisme voor het bestaan van confessioneel onderwijs georganiseerd door confessionele schoolbesturen met hulp van overheidssubsidies. Hier aan morrelen durfde men alsnog niet, al hadden de linkse liberalen van D66 over een dergelijke hervorming al een ballonnetje opgelaten. Daaruit bleek dat men in liberale kringen inmiddels al wel dacht over het opruimen van het confessioneel onderwijs. Wie zou nog durven dwars te liggen? De PvdA had immers in het katholieke zuiden zoveel vroegere kiezers van het CDA aangetrokken dat ze er de grootste partij was geworden. Men dacht bij de PvdA er zelfs aan om na acht jaar Paars om de VVD los te laten en in zee te gaan met een centrum-linkse coalitie waarin het CDA als een geslagen hond plaats moest nemen naast de rebellenclub

van Paul Rosenmöllers GroenLinks. Deze laatste partij was inmiddels zo regeringsgeil geworden dat ze in alles de PvdA naapte. Zoals Agalev in Vlaanderen was ook GroenLinks opgeschoven naar het neoliberalisme. Zelfs de ex-maoïstische SP die het oude arbeiderslectoraat van zowel de PvdA als GroenLinks aanvrat, had zich voorzien van nette meisjes en jongens met een academisch diploma en wilde vooral redelijk overkomen. Was ze vier jaar geleden nog opgekomen met de leuze “stem tegen” op een affiche met een tomaat, in 2002 deed ze mee met de leuze “stem voor” op dezelfde tomaat. Kortom, acht jaar Paars had de restjes van rood doen verbleken in de was.

De idylle van Paars werd in Nederland gedragen door een consensus bij de opiniemakers. Intellectuelen als Paul Schnabel van het Centraal Cultureel Planbureau lieten onderzoek doen naar de mentaliteitswijziging bij de burgers, waaruit bleek dat alles overeenstemde met het Paarse wensbeeld van een nieuwe Gouden Eeuw. PvdA-ideoloog Jos de Beus had het vooral druk met uitleggen dat in Nederland het tijdperk van het neoliberale “goede leven” was aangebroken. Men nodigde Frank Vandenbroucke uit om te komen vertellen dat de Paarse religie in het achterlijke Vlaanderen wortel had geschoten. De indruk werd gewekt alsof Nederland heel Europa zou bekeren. Vooral de “onderbuikgevoelens” waren door de liberale rede van Paars voor goed verdwenen nadat Hans Janmaat met zijn Centrum Democraten door de kiezers uit het parlement was gejaagd.

Toch kon men zich zorgen maken. Niet omwille van de zedenmeesters die in Den Haag opereerden, maar om het latente ongenoegen bij een deel van de Nederlandse bevolking. Dat ongenoegen drukte zich alsnog niet politiek uit in stemmen voor een fascistische partij, maar wel door de populariteit van plaatselijke lijsten. Deze lijsten werden echter afgedaan als uitingen van dorpspolitiek. Vreemd was dat ook in grotere provinciesteden die lokale lijsten succes oogsten. De partij Leefbaar Nederland¹ en daarna de Lijst Pim Fortuyn (LPF) maakten uiteindelijk dat ongenoegen ook landelijk zichtbaar.

1. Leefbaar Nederland, 2001-2002, 2003-2004, 2005-2006, 2007-2008

Zoals Agalev in Vlaanderen was ook GroenLinks opgeschoven naar het neoliberalisme.

De dijkdoorbraak met Pim Fortuyn heeft ook in Vlaanderen voor grote onzekerheid gezorgd. Het succes van Fortuyn kwam door de "zwevende kiezers" die op basis van emotionele criteria stemmen. Paars was er niet in geslaagd om die zwevende kiezers ergens te fixeren. Het resultaat was dat na Wim (Kok) Pim (Fortuyn) kwam. De politieke dokters in Vlaanderen hadden snel hun diagnose klaar. Patrick Dewael had het in een interview in NRC Handelsblad over de geringe afstand die de Vlaamse parlementsleden innemen ten aanzien van hun kiezers doordat ze in hun kiesarrondissementen wonen. Hij zei er niet bij dat ze daar ook veel tijd verdoen aan cliëntelistisch dienstbetoon. Na de Hollandse aardverschuiving meende Steve Stevaert het medicijn te hebben gevonden in zijn eenvoudige taalgebruik en het kweken van volkse gezelligheid met barbecues. Kiezers bindt men dus met handen schudden, pinten tappen en moppen vertellen. De Nederlandse commentatoren menen nu allemaal dat het poldermodel met Paars begraven is. Een nieuwe breuklijn in de Nederlandse politiek zou zichtbaar zijn geworden rond de securitaire agenda. Paars had het populistische gevaar niet zien aankomen omdat men zich zonder oppositie waande. Acht jaar Paars had alleen maar successen opgeleverd. Dat was fout geredeneerd. Door de Paarse herstructureringen in de sociaal-economische sector en door de effecten van de globalisering waren er veel meer onderhuidse spanningen in de samenleving geschapen dan de Paarse consensus kon afdekken. Links en Rechts waren uit beeld verdwenen en vervangen door Paars koeterwaals, wat de kiezers in verwarring heeft gebracht. Men wilde ook niet tijdig inzien dat Paars uitgeregeerd was. Reeds in 1999 was de PvdA bezig met de aflossing van de wacht. Kok had al snel een kroonprins in de persoon van Ad Melkert uitgekozen en keek daarna uit naar een mooie internationale baan. Het enige wat nog spannend kon zijn, was de vraag wie de grootste partij zou worden, de PvdA of de VVD. Deze saaiheid poogde men op te fleuren met opgepoetste eigenwaan.

Veel Paarse borstklapperij kwam voort uit de onzekerheid over de plaats van Nederland in Europa. Ieder bezoek van een buitenlandse regeringsleider aan Kok werd beschreven alsof een dankbare vreemdeling de sultan van Holland kwam kussen. "Respect voor Kok" werd een slag-

zin om de burgers te imponeren. Helaas was daarvan niets te merken in Parijs, waar men het "gedogende" Nederland zag als de toegangspoort voor narcotica. Nederlands Paars had immers via de "libertaire agenda" een einde willen stellen aan de betuttelende overheid. De burger mocht zelf beslissen over de eigen levensstijl. De terugtrekkende overheid leunde voortaan achterover door het maken van keuzes over te laten aan de "civil society". Toch was Paars in Nederland niet op alle fronten hedonistisch. Paars zette een actieve welvaartsstaat in de steigers om de onderklasse beter in een ijzeren houdgreep te kunnen houden en naar de arbeidsmarkt te jagen met behulp van gesubsidieerde banen, maatwerk allerhande en lastenverlagingen voor de ondernemers. Deze zogenaamde win-win-situatie waarbij de liberale schrapers en de sociaal-democratische rekenmeesters de werkloosheid deden dalen, oogste bewondering alom, ook in België. Het zogenaamde poldermodel dat gebaseerd is op de consensus tussen de sociaal-economische partners, had een banenmachine gebaard. Dat er zich inmiddels ook een maatschappelijke tweedeling in de samenleving installeerde, kon de regenten van Paars niet hinderen. Armoede door laagbetaald werk was immers beter dan een lage uitkering krijgen om niets te doen.

Paars wilde geen tegenstellingen blootleggen, maar ze met statistieken toedekken. Waar links in de jaren zeventig door het zichtbaar maken van de maatschappelijke tegenstellingen aan hervormingspolitiek wilde doen, zocht Paars het in de saamhorigheid tussen mensen die rijkdom wilden vergaren. Het was voldoende om een tweevedier te worden en daarna om aan vermogensvorming te doen om gelukkig en vrij te zijn. Dat was het Paarse haarmiddeltje tegen proletarische kaalheid. Fiscale maatregelen en lage rentestand zorgden voor een niet eerder geziene speculatiegolf op de beurs. Van twee kanten sneed het mes. De staat verkocht tegen een veel te hoge introductiekoers bij voorbeeld het telecommunicatiebedrijf KPN aan de "kleine beleggers" op de beurs. Al snel kelderden echter de aandelenkoersen. De aandelen van KPN zijn vandaag niets meer waard. Ook al omdat KPN een waanzinnig bedrag aan de Nederlandse regering neertelde voor licenties voor de mobiele telefonie. Zo loste Paars een deel van de staatsschuld af.

Paars wilde geen tegenstellingen blootleggen, maar ze met statistieken toedekken.

Jarenlang werd de Nederlandse bevolking wijs gemaakt dat niemand hoefde te vrezen voor de vergrijzingslasten. Anders dan in de rest van Europa, kende Nederland immers twee stevige peilers onder het pensioenstelsel. Enerzijds was er het staatspensioen op bijstandsniveau en anderzijds had bijna iedereen nu een aanvullend pensioen op kapitaalbasis. De leugen van Paars was dat de pensioenfondsen slapende rijk zouden worden doordat de aandelenkoersen stegen. Nederland gidsland in Europa maande de andere lidstaten snel het Paarse voorbeeld te volgen. Vandaag hebben de pensioenfondsen veel op hun kapitaal inleg verloren. Ze kunnen niet eens meer de inflatiecorrectie aan hun gepensioneerden uitbetalen. Ook heeft Paars verzwegen dat mensen met een preciaire baan nooit (voldoende) pensioen zullen opbouwen. De maatschappelijke tweedeling zet zich tot na het pensioen voort.

Het Paarse klassencompromis kon alleen maar standhouden zolang de staat bij machte was om het financieringstekort om te buigen tot een overschot op de begroting. Dat zorgde voor een lage rente en dus lage financieringslasten voor overheid en particulier. Die gouden tijd is voorbij nu de Nederlandse economie al enkele kwartalen lang niet meer groeit. Daarbij heeft Paars jarenlang gespeeld met de economie van de onbetaalde rekening. Noodzakelijke uitgaven in de gezondheidszorg en het onderwijs werden niet of onvoldoende gedaan. Het gevolg hiervan waren wachtlijsten in de gezondheidszorg en scholen zonder leerkrachten en met stinkende toiletten. Het was hiertegen dat steeds meer protesten rezen van maatschappelijke organisaties totdat Pim Fortuyn zich tot politieke woordvoerder van dit ongenoegen maakte.

De privatiseringsgolf die Nederland overspoelde deed de rest. Op Groot-Brittannië na is het spoorverkeer nergens zo slecht en chaotisch als in Nederland door de verzelfstandiging van de Nederlandse Spoorwegen (NS). De indicator van succes is geen goede en stipte dienstverlening, maar wel winst maken. Die winst maakt NS door niet meer te investeren in treinstellen, stations te sluiten, onderhoud achterwege te laten en personeel te ontslaan. De directie verdrievoudigde intussen wel het eigen salaris. Dit neoliberale fundamentalisme kreeg de sector van de sociale dienstverlening in haar greep. Gemeenten "ver-

kochten" hun sociale dienst. Werklozen en uitkeringstrekkers worden nu in pakketten bij uitzendbureaus gedeponneerd met het verzoek tegen een bepaalde vergoeding zoveel mogelijk mensen aan een baan te helpen. De reguliere arbeidsbureaus werden verzelfstandigd en moeten concurreren met de uitzendbureaus. Uitkeringsinstanties in de sociale verzekering ondergingen hetzelfde lot. Overal trad de chaos van de markt binnen. Iedere vuilniskar, bus, brandweerwagen en ziekenwagen rijdt nu voor een firma. De overheid bepaalt nog wel waar ze wel of geen geld voor over heeft. De vuurwerkcramp in Enschede onthulde dat de brandweer nog wel kon blussen, maar dat de gemeente niet had willen betalen om veiligheidscontroles door te voeren. Van veel groter gewicht was het genereren van "begrotingsoverschotten" om daarna "lastenverlagingen" aan de burgers door te geven. Goed en goedkoop houdt een klant tevreden. Het is deze ideologie die men ook bij een aantal Belgische excellenties aantreft als ze met grootse gebaren over Copernicus praten. "Good governance" en een klantvriendelijke overheid zouden het product zijn van het kantelende neoliberale tijdperk

Paars zag de staat niet meer als een autonoom orgaan dat zelf richting moest geven aan maatschappelijke processen, maar als een "facilitator". Het primaat van de politiek was hierdoor verdampt in een postmodern organisatieschema dat multipolaire vormen van bestuur toeliet. De burgers mochten als "klanten" de overheidsdiensten voortaan afrekenen op geleverde (wan)prestaties. Ambtenaren werden managers van facilitaire bedrijven die klanten individueel of collectief binnenlokten en bedienden op basis van een kosten- en batenanalyse. De staat zelf verdween hierdoor als piramide met een top en brede basis om plaats te maken voor een archipel van zichzelf regulerende diensten. Paars zelf werd aan de top geschraagd door technocratische politici die zelf managers waren en die van hun politieke partijen een verkiezingsmachine hadden gemaakt met elkaar coöpterende bestuurders en technocraten. Dat verklaarde waarom Paars ook het "einde van de ideologie" preekte. De burger zelf onderging een Paarse transformatie. Van die burger werd vooral mondigheid en het vermogen tot het zelf maken van bewuste keuzen verwacht. Zoals elke ideologie presenteerde Paars hier een mooier plaatje dan de werkelijkheid was. Verkeerd gekozen bij het beleggen voor uw pensioen? Jammer

dan! Niet het goede bedrag overgemaakt? Bel dan onze klachtenlijn! Intussen zijn wel de dienstverleners zelf verdwenen achter een website en een klachtenlijn voor zoveel eurocent per minuut. Dit Paarse bestuursmodel stamt uit de koker van enkele Nederlandse bestuurkundigen, zoals Paul Frissen en zijn medewerkers. Het concept van de "dienstbare overheidsdienaren" wil verantwoordelijkheden spreiden. Meteen viel het onderscheid tussen het bedrijfsleven en de staat weg. Een hele horde management- en adviesbureaus verscheen om voor het noodzakelijke cement te zorgen. Hierdoor schiep Paars niet zozeer een nachtwerkersstaat, als wel een naar winst strevend kluwen van verzelfstandigde overheidsinstellingen. Winst als indicator van succes!

Het is algemeen geweten dat Pim Fortuyn in deze context zijn boodschap over de puinhopen van Paars kon verkopen. Het ging in eerste instantie niet om de toeloop van asielzoekers of over de straatcriminaliteit, maar over een falende overheid. De overheid deed haar werk niet meer, was zijn overkoepelend thema. De staat was als ordenende en sturende macht niet meer aanwezig in de samenleving en op straat en de regering gaf niet aan in welke richting de samenleving moest evolueren. Pas in tweede instantie ontdekte Fortuyn dat zijn toehoorders vooral de securitaire agenda aantrekkelijk vonden. Allicht verklaart dit waarom Fortuyn niet meteen als een fascist of een ranzig typetje tegen de muur is gezet. Hij was immers ook een libertair. Zoals elders kon Fortuyn de blanke onderklasse mobiliseren door op de allochtoon te gaan jagen. Het zogenaamde "gedachtegoed van Pim" was duidelijk racistisch. Maar omdat de boodschapper hoge kijkcijfers scoorde lieten de media hem begaan. Men dacht immers dat in het debat zijn ballon toch leeg zou lopen. Dat was fout gedacht daar de Paarse excellenties niet op een populistische debater hadden gerekend. Wat eerst leek op een grap, werd bittere ernst. Fortuyn wilde geen "financieel plaatje" leveren bij zijn plannen, omdat het hem vooral ging om de grote lijnen en de ideeën erachter. Paars had niet begrepen dat men niet tegen ideeën kan vechten als ze al bij vele mensen leven of voor hen benoemd worden. Vandaar dat Fortuyn niet alleen de blanke onderklasse die overwegend toch niet ging stemmen, naar de kieshokjes lokte, maar daarna ook de rechtervleugel van de VVD. Deze kiezers uit de betere wijken zien graag in iedere asielzoeker een potentiële inbreker en een zekere profiteur.

De ondergang van paars in Nederland heeft Vlaanderen geleerd dat succes vergankelijk is en vaak afhangt van een combinatie van perceptie en propaganda. In Nederland heeft de onverhoedse koppeling van het migrantenvraagstuk met de securitaire agenda de toon gezet bij elk politiek debat. En dat debat ging uiteindelijk over de "toekomst van de Nederlandse samenleving". Dit alles ging gepaard met een herwaardering van het Nederlandse provincialisme, zeg maar molentjes- en klompennationalisme. Het "gedachtegoed van Pim" dekt behendig de roep naar het herstel van orde en gezag en van respect en samenhang onder de vlag van Oranje. In Vlaanderen heeft de Hollandse aardverschuiving het CD&V nieuwe hoop gegeven nu het Nederlandse CDA in Nederland het opvanghuis werd van vele geschrokken traditionalisten. De VLD zal nu wel nog banger worden om de rechtervleugel te verliezen aan een of andere populist.² Aan de linkerzijde weet men het nog niet, ook al is het vijf voor twaalf.

NOTEN

1. De partij Leefbaar Nederland ontstond in Hilversum als Leefbaar Hilversum en was grotendeels de schepping van Jan Nagel (ex-PvdA) die met een lokale lijst enig succes had en rond zich vooral mensen uit de omroepwereld had verzameld. De dj Henk Westbroek brak daarna door in Utrecht met Leefbaar Utrecht. Deze populistische lijsten wilden vervolgens meedoen aan de landelijke verkiezingen en hadden tenslotte als lijsttrekker de socioloog Pim Fortuyn aangetrokken. Na een conflict over uitspraken over de "islam als achterlijke godsdienst" – een imam was in het nieuws geweest wegens discriminerende opmerkingen over homo's – werd Fortuyn ontslagen, waarna hij met een nog bonter gezelschap van rechtse charlatans uit de lompenbourgeoisie met een eigen Lijst Pim Fortuyn kwam die het Nederlandse provincialisme en racisme combineerde met een libertaire stijl.
2. Het is pertinent onjuist te beweren dat een dergelijke populistische beweging à la Fortuyn geen kans maakt in Vlaanderen omdat het Vlaams Blok de rechterkant monopoliseert. Het equivalent van "pleefiguur" Fortuyn in Vlaanderen was Jean-Pierre Van Rossem die met een analoge campagne in 1991 uit het niets 3 kamerzetels behaalde. Na de Witte Mars leek het erop alsof Paul Marchal een analoge populistische doorbraak zou forceren, maar daarvoor miste hij het talent en de middelen. Inmiddels had de politieke klasse het terrein al ontmijnd en was Marc Verwilghen de politicus die de gerechtigheid kon symboliseren. De kippencrisis van 1999 had niet geleid tot een aardverschuiving, alleen tot een lichte verschuiving doordat zowel liberalen als Groenen een alternatief konden beloven.